

Jézus az evangéliumban és a történelemben.

(J. Estlin Carpenter, oxfordi tanártól.)

Jézust az egymásután következő korszakok más meg más alakkal ruházzák föl. Az egyház fejlődését és viszonyosságait az evangélium fenkölt lelkü Jézusa irányította ugyan, de azért az emberek minden korban másként magyarázták szavait és egyéniségét, másként fogták föl jellemét és hivatását.

A syriai halmokon ápolt szent hagyomány magába olvasztotta a néplélek reményteljes várakozásait, hit- és gondolatvilágát.

Pál apostol átültette idegen talajba. De ekkor már meglátszik rajta saját lelkének lényege, a mint a görögöket legszigorúbb zsidó eszméivel és okoskodásaival óhajtja megnyerni az evangéliumnak.

A görögök e szent örökséget szintén a maguk bölcselmi eszméivel gazdagítják, tág tért nyitnak a képzeletnek, összeköttetésbe hozzák Jézust a világgal, Istennel és az emberiséggel, s benne vélik föltalálni az ezek között uralkodó összhangot.

Igy jut el Rómába. Behálózza a birodalom góczpontjait, s egy olyan óriási szervezetnek lesz alapja, mely Kelet és Nyugat népeit egy közös hitben egyesíti.

Magától értetődik, hogy e közben a szent hagyomány maga is megváltozik. Ujabb elemeket vesz föl magába. Ezek szerint módosul az értelmi felfogás, az egyházkor-

mányzat és a szertartás is. Így lett az evangélium Jézusából az egyházi dogmák Krisztusa.

I.

Látjuk egyfelől a názárethi Jézust, a maga igazi emberségében. Másfelől pedig a kereszténység Jézusát, mely anynyi fejlődési fokozaton ment keresztül, hogy alig lehet rajta eligazodni, s még kevésbé a kettő közt tátongó ürt áthidalni.

A dogmák Krisztusa annyira eszményített alkotás, hogy az ellen maga Jézus is, saját szavaival tiltakozik. De hiába. Az apostoli hitvallás szerint, Krisztus »egyszülött Fia a mindenható Atya Istennek«: holott Jézus a hegyi beszédben „*az én Atyám*“ és „*a ti Atyátok*“ kifejezést szelében használja. A békességre igyekezőket is „*istenfiainak*“ tartja.

A niceai hitvallás szerint, Krisztus »az igaz Istentől való igaz Isten, egy lényegű az Atyával«: holott Jézus a keresztfán is így kiált: „*Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet!*“

Az ugynevezett athanasiusi hitvallás szerint, Krisztus egyben »Tökéletes Isten és Tökéletes Ember«: holott Jézus még a »jó« nevezetet se fogadta el s azt mondta, hogy „*nincsen más jó, hanem csak egy, az Isten.*“

És így tovább.

Az egyházi Atyák szerint, Krisztus az ő istenségét azért takarta emberi formába, hogy testét csalétek gyanánt dobhassa oda az Ördögnek, s miután nem maradhatott a halál birodalmában, a pokol kapuin diadalt vett. — A középkorban már nem a Sátánnak, hanem az Istennek fizeti Krisztus azt a váltságot. Csupán azért születik, hogy meghaljon. Az élet itt alig számít: a földolog — a kereszthalál. A modern evangélizálók, Krisztus szavaival és életével, megtévesztik magukat, midőn a saját igazságosságra büszkén hivatkoznak. Az újabb spekulatív böl-

csészet előtt a Krisztus nem egyéb, mint az ismeretlen Isten kinyilatkoztatása, egyedüli biztosítéka az Ő személyiségének, az egyedüli védőbástya a kételkedés és a hitetlenség ellen. Nélküle az Istent jóformán meg se ismerhetnők.

Jézus a keresztény történelemben ismét más alakot ölt magára. Kijelenti, hogy az Embernek Fia eljő az utolsó ítéletre, mielőtt hallgatói megkóstolnák a halált. S mégis állandó Egyházat tervez és alapít, örök időkre annak őrizetére bizza az igazságot és az erkölcsi rendszabályokat. Ebbe az egyházba csakis keresztség útján lehet belépni. Pedig az evangélium szerint, Jézus maga köré gyűjtötte a kis gyermekeket. Őlébe vette őket, megáldotta, mert ilyeneké a mennyeknek országa. És a mikor tanítványai czivakodtak az elsőség felett, azt mondta nekik, hogy ha meg nem térnek és olyanok nem lesznek, mint a kis gyermekek, semmiképpen nem jutnak be a mennyeknek országába. Ámde az egyházi fölfogás szerint Krisztus ilyen föltételekkel nem hajlandó a kicsinyeket befogadni. Mig keresztség nem éri őket, addig alá vannak vetve az Atya haragjának. Ezt csak a keresztség szentsége távoztathatja el. Addig tehát nem is bocsátja őket magához, a mig keresztségben nem részesülnek.

Jézust mélyen meghatotta bűnös embertársának vallomása, kit a példázat szerint arra oktat, hogy egyenesen Istenéhez fohászkodjék és a kegyelem székénél bűnbánó lélekkel maga kérjen bocsánatot. Ámde a 12. században az anglikán püspököt még mindig Krisztus hatalmazza föl arra, hogy kezét a papok fejére téve, átruházza rájuk is az isteni jogot: »Vegyetek szent lelket: Akinek bűneit megbocsátjátok, az bocsánatot nyer.«

A páska ünnepén Jézus együtt vacsorál Jeruzsálemben tanítványaival. Ez az utolsó vacsora. Előre látja, hogy mindennek vége. Az áruló törbe csalja és ellenségeinek kezébe adja őt. »Vegyétek és egyétek,« — mondja — a mint megtöri a kovásztalan kenyeret, »ez az én testem«.

És ime, manapság ezer meg ezer oltáron ugyanaz a test, mely egykor született, növekedett, meghalt és feltámadott, ismét megjelenik és maga a Krisztus, emberi lélekkel, sőt emberi testtel, jelen van benne és ismét föláldozza magát.

»Egy a ti Uratok«, mondá a Mester az ő tanítványainak, »és ti mindnyájan testvérek vagytok.« De ma már a Krisztus nem ezt tanítja az ő egyedül idvezítő egyházának. Egyenlő jogokról, testvériségről, ne is beszéljünk. Mindez csak ott lehet, a hol azé az érdem, aki legtöbb munkát végez. Hatalmi hierarchia az egész. Feje a római pápa, a ki, mint Krisztusnak földi helytartója, az ő nevében intéz mindent, megóvja a hiveket a tévelygéstől, s természetfeletti úton-módon vezérli őket a csalhatatlan igazság ösvényein.

De nemcsak a dogma és az egyházi rend teremté meg az ő külön Krisztusát, hanem hősi küzdők lelkiismerete és rajongó szeretete is. Jézus kárhoztatta kortársainak önző vágyait és szenvedélyeit, a világiak és a fizikai erők bálványozását. Ehhez képest, az emberiség jobbainak szívében a Krisztus időről-időre nemesebb törekvéseket gerjeszt, s előmozdítja a jónak és igaznak újabb meg újabb diadalát. Meglehet, hogy ezek kitüzött céljaikat minden egyes esetben el nem érhetik, de a következő nemzedék újból egész hévvel csatlakozik a szent mozgalomhoz, s majdnem minden század magán hordja az emberiség nagy-szerű Ujszövetségének egy-egy újabb fejezetét.

Szegény szülőknek gyermeke volt a Krisztus, ki az édes anya dajkáló gondjait úgy hálálta meg, hogy a menygyei Atya oltalma alatt az egész emberiséget egy nagy családba gyűjtötte össze.

Ezáltal nagyobb felelősséget rótt vállainkra s az egyes ember munkásságának hatáskörét kiterjesztette. Önfeláldozásával a vértanúk egész légióját rettenthetlen hősöké avatta, lelkesítette a hittérítőt nehéz küzdelmeiben. Szánal-

mat keltett a betegek és bélpoklosok iránt. Szabadulást hozott a rabszolgáknak is.

A folytonos harcz és háború zajában, önző érdekek hajhászása helyett, a szent-keresztre irányította milliók figyelmét, hogy annak diadaláért küzdjenek. Így teremtette meg az igazi lovag eszményét, a keresztes hadjáratok idején.

És a nőt is, a ki az előtt megalázott helyzetben volt, ő emelte fel és vette körül a női eszmény glóriájával.

Azt mondta, hogy lélekben és igazságban imádjuk az Istent. És ez a szellem tervezé a székesegyházak hatalmas boltiveit és égbe nyuló tornyait.

A művészetet is a maga részére hódította, midőn örök dicsőség sugarával vette körül az egyszerű ácsmester családját, s a jóságos Anya és kis fia képében örökre megszentelt minden édes anyát, minden kis gyermeket.

Az örök szeretet olthatlan szenvedélyével ihlette Dante szívét. Milton az ő buzdítása mellett igazolta a Gondviselés útait. Az ő gondolatai nyomán vidám kedéllyel tekintett végig emberi természetünk mesteri tolmácsolója a lét nagy drámájának jelenetein; s a mit ezekben Shakespeare tanít nekünk, azt maga Goethe is megerősíti.

Minden egyes korszak őszinte hódolattal viseltetett a Krisztus iránt, s a szent hagyományból egyik mint a másik annyit merített, a mennyiből megteremthette a saját eszményi Krisztusát. Voltak egyes kiváló emberek, kik az ő elveire újabb világot vetettek. Voltak, akik ezeket az elveket különböző irányban óhajtották megvalósítani. Egyik mint a másik nemzedék hálás szívvél ismeri el, hogy gyümölcstelen törekvéseiben is a Krisztus eszméje volt az ő vezérelve, éltető-eleme.

II.

Ebben a tekintetben a jelenkor sem kivétel. A jelenkort mozgató eszmék nagyobb részint az embertestvériség-

nek azokból a magasztos elveiből táplálkoznak, a melyeket Jézus szóval és tettel egyaránt hirdetett. Nem az ő hibája, hogy olyan soká megbénította alapelveinek erejét a sok idegenszerű theologiai formula.

A demokrácia világraszóló tana egyszerűen átviszi a politikába azt a vallásos felfogást, melyből kiindulva magyarázta Jézus az emberi életet és az embereknek egymáshoz való viszonyát.

A francia forradalom jelszavai: »Szabadság, Egyenlőség és Testvériség«, a kereszténység fő-fő céljait képviselik, s annak fontos társadalmi erejét, jelentőségét kiemelik.

Hasonló mozgalom észlelhető magukban az egyházakban is. Mert bárminő helyet foglaljon is el Krisztus a régi theológiában, a modern theologia mindenek előtt a *Jézushoz kíván visszatérni*. Ez a mozgalom, éppen úgy, mint az emberi elmének minden áramlata, különböző erőforrásokból táplálkozik. A mikor a dogmákat kárhozzatjuk, egyuttal tiltakozunk minden olyan kísérlet ellen, mely a végtelent határok közé szoritja. Érezzük, hogy a puszta értelmi erőnél mennyivel többet ér az erkölcsi bátorság, mely lelkünket magával ragadja. Tapasztaljuk, hogy a helyesen megalkotott véleménynyel nem mindig jár együtt a nemes életmód. És ha minden titkot tudnánk is, szeretet pedig nincs bennünk, a mi tudományunk mit sem ér. Ezek szerint tehát az erkölcsi elem értéke úgy a Krisztusban, mint a történelemben és az emberi szivben, folyton emelkedik.

Az új filozófia ellene mond annak az elméletnek, mely szerint emberi természetünk teljesen megromlott s a jóra képtelen volna. Az új filozófia azt állítja, hogy az Isten kijelenti magát a lelkiismeretben; hivatkozik magára a Mesterre, aki még a képmutatókhoz is így szólott: »Mi dolog, hogy ti magatoktól is meg nem ítéletek azt, a mi igaz?«*

* Lukács ev. XII. 57.

Nem zárkozhatunk el a tudomány követelményeitől sem. Akár a nagy szellemi mozgalmakat, akár a föld rétegeit, a nap, hold és csillagok eredetét és alkatrészeit vizsgáljuk, mindenütt érvényre kell jutnia a tudományos kutatás módszerének. A világtörténelemben pedig az összes szellemi mozgalmak között alig akad fontosabb jelenség, mint maga a kereszténység, melynek szemléletével és jellemzésével a mi korunk még mindig behatóan foglalkozik.

Tudósaink gondos figyelemmel tanulmányozták és helyreállították az evangéliumok szövegét. Az egykorú eseményeket meghányták-vetették, míg azokból is valami fényt deríthettek a bibliai okmányokra. Az ó-kor eltemetett romjait napvilágra hozta a kutatók csákánya, a tudós pedig a porladó emlékek között keresgélve, a holtnak vélt jelekből egybeállította az egykor nagy nemzeti jelentőséggel bíró szokásokat, bevilágított addig ismeretlen nemzedékek reményteljes gondolatvilágba: egymás után kezdte elmondani, a rendelkezésére álló gazdag gyűjtemények nyomán, azoknak csodás történetét.

S mi az eredmény? Hát az, hogy egy *más Jézus* jelenik meg előttünk a történelem világánál. *Az a Jézus*, a ki nem fokozatosan fejlődik ki az események folyamán az evangéliumból. *Az a Jézus*, a kinek személye körül csoportosulnak maguk az evangéliumi történetek.

A dogmák Jézusa, az egyházi rend és a kereszténység erkölcsi öntudatának Jézusa később született, mint az újszövetség: a történelmi Jézus pedig annak a kornak a szülőtte, a melyből az újszövetség írói adataikat merítették. Az a korszak elég hosszú és elég mozgalmas volt. Ezért van azoknak a hagyományoknak, melyeket a megőrzésre érdemeseknek tartott, olyan sajátos színe és jellege. Aki tudni szeretné, hogy a nazarethi Jézus adott körülmények között valójában mit tett, mit mondott, az lépten-nyomon legyőzhetetlen akadályokkal találkozik, miután az őskeresztény egyház homályos tanubizonyságaiból a valóságot felette nehéz kihámozni.

Jogosult-e hát ebben az irányban tovább kutatnunk?
És ha jogosult, vajjon lehetséges-e?

Dr. Martineau a Renan »Jézus életéről« szólva, azt a szellemes megjegyzést tette, hogy aki újból megakarja írni a Jézus életrajzát, az felteszi, hogy a négy evangélista munkája nem üti meg a kellő mértéket. Négy evangélium maradt reánk az őskeresztény egyház hagyatékában. Ezek is csak a második század közepe táján jelennek meg tisztább világításban. Magukból az evangéliumokból közvetlenül nem tudhatjuk meg, hogy mikor és minő körülmények között irattak. Egybe kell vetnünk tehát a különböző evangéliumok tartalmát és az egykorú irodalom fogytékos maradványaiból kell külső támpontot nyernünk, hogy bibliai okmányaink korát és értékét meghatározhassuk.

Vizsgálódjunk csak s azonnal meggyőződünk arról, hogy az evangélium adatai egyik a mással szemben se teljesen megbízhatók. Mikor kapta, például, Simon a Péter melléknevet? *Márk* úgy adja elő (III. 16.), hogy ez mindjárt a tanítványok választása alkalmával történt. *Máté* (XVI. 18.) szerint, Caesarea Philippiben, a mikor Jézus kérdezősködéseire Simon így felelt: »Te vagy ama Krisztus, az élő Istennek Fia.« *János* (I. 43.) szerint az első találkozásuk alkalmával, midőn András az ő atyjafiát, Simont, Jézushoz vezette, a Jordán közelében. Miután mind a három leírás egyaránt hiteles nem lehet, melyik hát az igazi?

Jézus megtisztítja a templomot. Még pedig *Márk* (XI. 15.) és *Máté* (XXI. 12.) szerint akkor, a mikor diadallal bevonul a fővárosba, a végzetes hét valamelyik napján. Tehát különböző napokon. *János* szerint (II. 13., 14.) ez az első páska-ünnepen, Jézus föllépése alkalmával megy végbe. No, már most föltehetjük-e, hogy ez a templomtisztítás kétszer egymásután fordult volna elő? Jézus másodizben ezért a vakmerő tettéért életével lakolt. Hogy lehet az, hogy az első alkalommal nem lett semmi bántódása? Ilyenszerű eltérésekkel minduntalan találkozunk a bibliában.

Ezek miatt a történetíró csak annyiba veheti ezeket az elbeszéléseket, mint az ő többi közönséges adatait és kútforrásait. A történetírónak kötelessége azokat töről-hegyre megvizsgálni. Kötelessége kutatni azokat a körülményeket, a melyek között az okmányok létrejöttek. Kötelessége utánajárni annak, hogy mi módon és miért jelentek meg okmányaink jelen alakjukban. Kötelessége végül, legjobb tehetsége szerint mindezekből kifejtteni az igazat.

Csakhogy ez nem megy olyan könnyen. Első sorban is, nagy meglepetéssel vesszük észre hogy a nagy Mester tanítói pályájáról két, egymástól igen különböző, képet nyujtanak az evangéliumnak. Az első három evangélium alapján véve, egyik a másikkal majdnem teljesen megegyezik. Közös hagyományból merítve Jézus beszédeit és tetteit majdnem szórol-szóra egyformán adják elő. De a negyedik evangélium meglepő eltéréseket mutat. Az események sorrendje is más. A mester életpályája is hosszabb. Beszédeit is más szellem lengi át. Szóval ez az evangélium a Jézus tisztét és egyéniségét magasabb jelentőséggel ruházza föl.

A Synoptikusok (a három első evangélium) szerint, Jézus messiási hivatása a keresztelés alkalmával nyer megerősítést. Mielőtt munkához fogna, megkísérti őt az ördög a pusztában. A negyedik evangélista erről mit se tud. Kihagyja a Jordán felett megnyilatkozott egeket, s a pusztai magányban lefolyt küzdelmet is.

A közkeletű hagyomány szerint, Jézus az ő elődjének, Keresztelő Jánosnak, jelmondatát magáévá teszi: »Térjetelek meg, mert elközelített a mennyeknek országa!« János evangéliuma erről mélyen hallgat. Mintha mitse tudna az evangéliumi üzenet mélyebb értelméről, *a megtérés, a megbánás* elő se fordul az ő szövegében. A hármás életrajz más jellemző vonásait is Jánosnál hiába keressük. Egyetlen egy ördögössel se találkozik Jézus, a kit tekintetével vagy szavával meggyógyítani kész volna. A gyűlölt és megvetett publikánust se látjuk, a mint önbizalmát visszanyerve, jó útra tér. Az anyák és kis gyermekek csoportja se veszi

körül Jézust, hogy őket megáldja. Az egyszerű falusi élet, apró gondjaival, örömeivel és szenvedéseivel háttérbe szorul. A galileai tenger mellett felhangzott példázatok, a zsinagógában emelt súlyos vádak, János előtt ismeretlenek. Az utolsó vacsoránál se töri meg Jézus a kenyeret, az újszövetség poharát se nyújtja rendre tanítványainak. A gethsemane kertben nem kéri a mennyei segedelmet. Szembenéz a halállal, mint egy király, a kinek országa csakugyan nem e világból való. A kereszten se fáj neki, hogy mindenki elhagyta. A diadal megnyugtató érzetével múlik ki: »Elvégeztetett.«

Ámde a negyedik evangélium a többi háromtól egyekben is különbözik. Az egész élettörténetet új alapra építi. A hagyományt új formákba önti. Az adatokat másként csoportosítja. Az események rendjét és jelentőségét másként domborítja ki. Sőt még Jézusnak magának a szavait is gyakran megmásítja. Már megszoktuk a názárethi prófétától, hogy az ellenvetéseket röviden és határozottan megczáfolja, az álnok kémkedőket lefegyverezi s ugyanily módon bepillantást enged az Isten bölcseségének titkaiba: itt pedig hosszadalmas érveléssel és mesterkéltséggel allegóriával találkozunk.

»Ki az én felebarátom?« »Hányszor bocsássak meg az én felebarátomnak, a ki ellenem vétkezik?« »Mit cselekedjem, hogy örök életet nyerjek?« A szombat. Az önmegtagadás. Az elveszettek megmentése. Mindezek a gyakorlati kérdések, melyeket az ő gazdagon megáldott lelke oly könnyen megoldott, itt vagy teljesen eltűnnek vagy eltörpülnek.

A Mester tanítása ezek helyett egypár nagyobb tárgy körül forog. Elmerül Isten és a világ szemléletében; de a világot nem úgy tekinti, mint az Isten teremő erejének szinterét, hanem mint az ő igazságos akaratának esküdt ellenségét. Egymással szembe állítja a világosság és sötétség országát, a szellemi életet és a lelki halált. Mindezek

fölött áll az Atyának a Fiúval való mystikus egysége. Ugy látszik, hogy az egész evangélium csak azt akarja kimutatni, hogy a Fiú a mennyországból miként száll alá emberi alakban az emberek közé, mintegy az Atyát ábrázolva; mig nem az ő ideje betelik, s neki újból el kell foglalnia mennyei méltóságát.

Az író tehát azonosítja a galileai Jézust az *eleve létezett Igével*: ez a nyitja az egész dolognak. De a mikor ezt teszi, az író a maga állítását nem támogathatja magának Jézusnak a nyilatkozatával. A titokba beavat minket, mielőtt az elbeszélésbe belekezdene. Így tehát már az életrajz elején megismerkedtünk azzal a mélységes fogalommal, melyet ő a görög bölcsészetből kölcsön vett. A héber látomás és a hellén gondolat finom szálai itt önként találkoznak és egybeolvadnak. Ennek a keresztény öntudatba átültetett fogalomnak ősrégi története van. Erre azonban most ki nem terjeszkedhetünk. Csak azt kérdezzük, hogy miért fontos a *Logos-* vagy *Ige-tan* a történelmi Jézusra nézve. Azért, mert itt nem a Mesternek saját szavaival, hanem a lelkes tanítvány magyarázataival van dolgunk. Lehet ebben az evangéliumban történelmi hagyomány is, lehetnek benne egyes történelmi adatok; de az evangélium maga, mely ilyen képet nyújt Jézusról, már nem történet.

Nagy eszmék világánál, meglehetősen szabadon adja vissza Jézus szavait és tetteit. Jézus életét és munkásságát az idegen szellemre nézve is hozzáférhetővé óhajtja tenni, s ezért mutatja be őt azoknak gondolatvilágához alkalmazva. Hosszas volna annak fejtegetésébe bocsátkozni, hogy Jézus hagyományos képe miként öltötte magára, a negyedik evangélium formáját. Annyit azonban itt is meg kell jegyeznünk, hogy nem csupán a Jézus valóságos szavait fordították le az ő arámi anyanyelvéről szép tiszta görög nyelvre, hanem még a *gondolatait* is. Így tehát a történelmi Jézust másutt kell keresnünk.

III.

Keressük Jézust a három első evangéliumban. Itt bizton megtaláljuk. Mert a három első evangéliumban igen sok közös vonás van. Ha egyben-másban itt is van eltérés, azért a három életrajz összhangban van egymással és az egykorú zsidó életviszonyokkal. Ezekből óhajtunk tehát igaz képet nyerni a Jézusról; habár itt is nagy nehézségekkel találkozunk. Azok a szálak, melyekből szőve vannak, nem egyöntetűek. A hagyományok különböző rétegeit egész könnyen fölismerhetjük. Ha egybevetjük egyik evangéliumot a másikkal, akár ugyanazon evangélium különböző részeit hasonlítjuk össze, látni fogjuk, hogy az őskeresztény egyházban az emberek különb-különb nézetet vallottak a Mester szavainak értelméről és horderejéről.

A kritikát itt se mellőzhetjük. Semmi értelme se volna annak, ha az egyes epizódokat egyszerűen egymás mellé helyeznők s természetellenes összhangba igyekeznénk hozni azokat.

Vizsgálódjunk tehát. Rövid időn kitünik, hogy valamennyinek ugyanaz az alapeszméje! A Jézus tanítói hivatalát egy és ugyanazon módon ismertetik. Személyének és működésének általában véve ugyanazt a súlyt és fontosságot tulajdonítják. Egy szóval, szerintök: *Jézus — a Krisztus.* »A Jézus Krisztus evangéliumának kezdete«, ez a czime a »Mark szerinti időrendben első evangéliumnak.« A mint a *logos* viszonya Istenhez, a világhoz és az emberiséghez át- meg áthatja a János szerinti evangéliumot, úgy a közönséges hagyomány abban a hitben gyökerezik, hogy a Jézus a *Messiás*.

Ez a hit a zsidóság reményeinek éltető eleme. A sok csapás és bálványozás közepette, a mikor az országot belviszály emésztette, vagy külső ellenség támadta meg, Izrael jósai az eszményi királyról álmadoztak, a ki a Dávid uralmának dicsőségét vissza fogja állítani, s állandóvá teszi

népe között az igazság és béke áldásait. Első sorban is az assyr hóditót kell kikergetnie.

Mikor Ninive a babiloniaké lett, s a várva-várt fejedelem még se jelent meg, ők továbbra is reménykedtek. A megjelenés idejét egyszerűen későbbre halasztották. Ha mindjárt maga Jerusalembuknék is el, újból helyre fogják állítani a szent várost, s vele együtt a királyságot is.

A fogságból is visszatértek, s az aranykor mégse köszöntött be. De a sanyargatott nép századokon keresztül hiven ragaszkodott ehhez a nagy nemzeti eszményhez. Csalódás és szenvedés ki nem olthatta szívök szent vágyát. Az üldöztetés pedig csak annál inkább táplálta és magasabb irányba terelte. Midőn az Antiochus Epiphanes kegyetlenkedései vallásukért és szabadságukért az utolsó hősi küzdelemre tüzelték a Makkabeus testvéreket, a Daniel könyvének írója (165 Kr. e.) látta, mint pusztul el a syriai zsarnokság symboluma, a szarv és a száj (VII. 20—22.) és az ország a szent népé lészen.

Antiochus meg halt, ha nem is úgy, a mint azt a jós megjövendölte; az ítélet elmaradt, az élet könyvét nem nyitották fel. A világ csak tovább haladt a maga útján. De azért a nép lelkébe oltott várakozások újabb lendületet vettek s ennek nyomán, gazdag apokalyptikus irodalom keletkezett. Az új hit felölelte az elhalt kegyesek sorsát is. Feltámadnak, hogy részt vegyenek a jövő dicsőségben. A jelenkor bevégeződik és helyet ad a jövőnek. Feltámadunk. Új élet kezdődik a földön. A föld maga is átváltozik. Átalakul. Méltó helye leend a »mennyegek országának.«

Ilyen várakozások között csendült fel Keresztelő János kiáltó szava a pusztában: »*Térjetelek meg, mert elközeli-tett a mennyegeknek országa.*« Ez a szó átnyilallott az egész országon, s örömeiben és lelkesedésében nagy sokaság vette körül a prófétát a Jordán mellett. A hallgatók közt ott volt egy názárethi fiatal ember is. A szózat az ő szülőföldjére is elhatott. És ő engedelmeskedett a felhívásnak

A mikor a Keresztelő börtönbe kerül, ő veszi át a jelszót, s Galileába visszatérve, hirdeti: »*Térjetez meg, mert elközé-
litett a mennyeknek országa.*« (Máté III. 2. IV. 17. v. ő. Márk I. 4. 15.) Betölt az idő. Közel van tehát az a világ-
raszóló esemény. Őreá van bizva, hogy ezt honfitársai-
nak megjelentse, igazi képét bemutassa, alkalmazza azt a
közönséges mindennapi élethez és korának vallásos intéz-
ményeihez. Belép a zsinagógába. Tanít. Hallgatói cso-
dálkozva kérdezik: »micsoda új tudomány ez?« (Márk I.
27.) A publikánusokkal és a bűnösökkel barátkozik, s a
mikor ezért kérdőre vonják, csak ennyit mond: »Nem azért
jöttem, hogy az igazakat hívjam a megtérésre, hanem
a bűnösöket.« (Márk II. 17.) Tanítványai megsértik a szom-
batot, a mikor a vetések között haladva, gabonafejeket
szagatnak. Ő nem jó zavarba. Elleneseivel röviden végez,
a midőn kimondja: »A szombat az emberért teremtett,
nem az ember a szombatért.« (Márk II. 27.) A tanítványok
elhanyagolják a hagyományos kézmosást, mosdatlan kézzel
esznek kenyeret; a vádaskodóknak Jézus ezt mondja: »Nin-
csen semmi az emberen kívül, a mely bemenvén az emberbe
megfertőztethetné őt, ha nem a melyek az emberből szár-
maznak, azok fertőztetik meg az embert.« (Márk VII. 15.)
A külső ceremóniák egy csapásra elavulnak. Helyet ad-
nak a valódi, benső erkölcsi törvénynek.

A merre csak a Mester megfordul, mindenütt vigasztal
és tanít. Tanításaiból egy teremtő lélek ereje sugárzik ki a
legendák ködén és a kornak hit- és kedélyvilágán keresztül.

Igenis. A legendák ködén keresztül. Vagy talán akad
még ma is valaki, aki az evangelium összes csodás jelene-
teit magáévá teszi? Jézus megátkoz egy fügefát, mely idején
kivül nem termett gyümölcsöt, s a fügefa a tanítványok
szeme láttára azonnal megszárad (Máté XXI. 18—20.) Ugyan,
hány ember hiszi ezt ma már szó szerint? Mózes és Ilyés
a Tábor hegyén mellette állanak, a mint ő megdicsőül.
Halálakor a sirok megnyílnak. A szentek feltámadnak. Két

nap mulva pedig egyenesen bemennek Jerusalembé és sok ember előtt megjelennek (Máté XXVII. 52—53.) Ezek csak nem valóban megtörtént dolgok? Napjainkban mindinkább tért hódít az a nézet, hogy még a Synoptikusokban is sok minden eszményitve van. Dr. Bruce ilyen eszményi képnek tartja Máté evangéliumának utolsó jelenetét, hol a föltámadott Jézus a hegyen a következő szavakkal vesz búcsut tanítványaitól: »Elmenvén, tanítsatok minden népeket, megkeresztelvén őket Atyának, Fiunak és Szentléleknek nevében (Máté XXVIII. 19—20.) Ebben a mondásban inkább a katolikus egyház öntudata nyilatkozik meg. Nem valószínű, hogy Jézus maga mondotta ezt, mielőtt végképpen búcsút vett volna a világtól. Dr. Bruce szerint, »ez a fölhívás nem a feltámadott Jézus szavait adja vissza, melyeket bizonyos meghatározott helyen és időben tanítványaihoz intézhetett volna. Az apostoli egyház egyszerűen ebben foglalta össze a megdicsőült Urnak végrendeletét.« Ezt a kulcsot másutt is sikeresen alkalmazhatjuk.

Ha az evangélium utolsó fejezete eszményíti a Jézust, mért ne tehetné ugyanezt az első? Máté és Lukács szerinti evangéliumaink hirt adnak arról, hogy Jézus szüztől született. Ezeknek a tudósításoknak még az irálya is teljesen elüt azoktól az ismert hagyományoktól, melyekből a Jézus életpályája össze van állítva. Világos, hogy ezek későbbi keletűek. És ezt nyíltan beismerik még azok is, a kik különben hisznek a Jézus istenségében. Ezek a históriák egymástól függetlenek, össze nem egyeztethetők. Más meg más alakban előadva, csak nem lehet *mind a kettő* igaz történet? A kettő közül melyiket fogadjuk el, mint igazolt tényt, mint valóságot? Dr. Bruce szerint, »ezek a történetkéek nem vezethetők vissza az ősz keresztény hit hamisítatlan forrásaira. Később keletkeztek, a mikor a bünnélkül való Krisztus hívei azon tündöttek és csodálkoztak, hogy egy ilyen lény hogy is ölthetett emberi alakot magára.« (Vagyis, azért kellett Jézusnak szent lélek ereje által fogan-

tatnia, hogy világra jöttével ne legyen alája vettette az »eredendő bűn« hatalmának.) Nincs is tehát semmi komoly alapja. Az egész a spekuláció szüleménye.

És ha ezek után valaki mégis azt állitaná, hogy a Jézus büntelen volta maga is csoda és hogy ennek támogatása végett fizikai csodára van szükség, csak annyit mondhatok, hogy tessék bebizonyítani. Mert hiszen itten történeti jelenséggel van dolgunk s annak igazságát csakis történelmi bizonyítékokkal erősíthetjük meg.

Több száz évvel Krisztus előtt Buddhát is büntelennek tartották az ő követői. Róla is azt hitték, hogy csodálatos úton-módon fogantatott. És mi volt ennek a hitnek az alapja a buddhistáknál? Az egész, csakúgy mint később Mahommednél, a vallásalapítóról táplált eszményi felfogásban gyökerezett. Tehát itt egyszerűen a buddhista papi rend dogmájával van dolgunk. Mi természetesebb, mint hogy kereken visszautasítjuk.

Ugyanilyen alapon kimondhatjuk, hogy a Jézus büntelenségéről szóló tan is inkább az eszményített hit birodalmába tartozik. Adatokra nincs miért hivatkoznunk, hiszen a rendelkezésünkre álló adatok az evangéliumban úgyis hiányosak. Egy pár óra alatt átolvashatjuk az egészet. Már most, eltekintve a majdnem nyomtalanul lezajlott 30 évtől, kísérelhetjük-e azokból a Jézus gondolatvilágát egyik napról a másikra, csupán az ő tanítói pályája alatt? Igenis, megismerjük őt élete kiemelkedőbb mozzanataiban, a mikor magasztos szelleme világosabban megnyilatkozott, s ezekből következtetést vonhatunk le másnemű életviszonyaira is. De ez még nem minden. Nem vett-e erőt rajta is olykor a csüggedés, a türelmetlenség és a kétségbeesés?.... Nem kutatom én a foltokat ebben a rövid élettörténetben. Elég, ha benne a legnemesebb és legigazabb ember szavainak és gondolatainak nyomára bukkanok. Eszem ágában sincs, hogy erkölcsi gyöngeséggel vádoljam. Csak egy jóhiszemű tévedést akarok kimu-

tatni az ő követőinek okoskodásában. Azt állítják, ugyanis, hogy a bethlehemi jászoltól a keresztig emberi gyöngeségnek még csak árnyéka sem férközött hozzája. Azt mondják, hogy ebben az erkölcsi csodában való hitnek fizikai alapra van szüksége, s ezért a történelem logikája és a természet törvényei ellenére, higyjem el azt, hogy a Jézus csodálatos módon fogantatott. Hát ez a lehető legnagyobb tévedés. A dolgok törvényes rendjét fenekestől fölforgatja. Aényt építi a hitre, ahelyett, hogy a hitet megbízható tényekre alapítaná.

Jézus nagysága tehát a »legendák ködén át« tekintve, idegenszerű és mesterkélt. Ehhez járulnak még saját korának hiedelmei és fogatkozásai, melyek még jobban homályba borítják az ő valódi szellemi és erkölcsi nagyságát. Az a kérdés, mennyiben osztozott ő is korának balhiedelmeiben, a mint ezek az evangéliumból ismeretesek? A nép nyelvén szólva, ő is beszél olyan emberekről, kiket az ördög (gonosz lélek) szállott meg. Vajjon ilyen esetekben csupán alkalmazkodni kíván hallgatóihoz, vagy pedig igaz meggyőződésének ad kifejezést? Annak legalább sehol semmi nyoma, hogy ő oly nézetet fogadna el, melyhez semmi köze. Elismeri, hogy rajta kívül mások is meggyógyíthatják a gonosz lélektől megszállott embereket: »Ha én a Belzebub által üzöm ki az ördögöket, a ti fiaitok ki által üzik ki azokat? Azért ők ítélnék meg titeket.« (Máté XII. 27.)

Prof. Sanday bátran kimondja, hogy amennyiben Jézus magáévá tette ezt a hiedelmet, ő is kész azt magáévá tenni. Prof. Huxley közelebb vezet minket a helyzet gyakorlati megoldásához, mikor a Gadareai csodát veszi minta gyanánt. Ha a Jézus idejében a nyavalyatörésnek az volt az oka, hogy az illetőket gonosz lélek szállotta meg, mi az oka annak napjainkban? Mire való, elszigetelni egyes tünetményeket bizonyos meghatározott helyen és időben, azt mondván, hogy ezeket az ördögi mesterség rendkívüli fellobbanása idézte elő, mialatt ugyanazoknak a tünetmények-

nek a magyarázatát, más korszakokban és más országokban tisztán természeti okokban keressük. A zsidó démon-hit eredete nem is olyan homályos. Az ősi Babylooni bűvészetre vezethető vissza. Josephus és a Talmud is többször megemlékeznek az ördögüzés módjairól: a föld kerekiségén úgylis mindenütt el volt terjedve.

Ez a hit a modern gondolkozásból teljesen kiveszett. A gonosz lelkeket a Sátánnal együtt száműztük a világegyetemből, miután abban nekik semmi szerepet nem nyújthatunk. Lehetetlen feltenni azt, hogy a Mindenható bármilyen földi korlátok között is, egy ily alsóbb rendű gondolatvilágnak, helyet adott volna. Az eleve létező Bölcsesség nem tagadhatja meg magát annyira, hogy ily nagy tévedésbe essék. *Az Istenség második személye nem tehette volna magáévá ezt a hiedelmet, ha igaznak nem tartotta volna.* Jézus ily óriási igényt maga felől soha nem is támasztott; minek alapján kijelenthetem, hogy ő is csak ember volt, korának és hazájának szülöttje, fajának hű fia.

És ismét láttuk, hogy az evangéliumok megegyeznek abban, hogy Jézust úgy mutassak be, mint a Messiást. A legrégebb hagyomány szerint, Jézus mindjárt a tanítói pálya kezdetén, nyíltan nem jelenti ki, hogy ő a Messiás. De a történet olvasása közben, nem tudom azt teljesen elválasztani az ő rendes gondolatmenetétől. Caesarea Philippiben ér a fordulóponthoz, a mikor Pétertől elfogadja a Messiási czímet, a miért később életével lakol.

E közben Jézus elhatározza, hogy okvetlenül fölmegy Jerusalembé. Ekkor nyilatkozik az ember fiának eljövetele felől. Én ezt a nyilatkozatot, melyet néki tulajdonítanak, igen fontosnak és jellemzőnek tartom. »Az embernek fia eljövendő az ő Atyjának dicsőségével, az ő angyalival és akkor megfizet mindennek az ő cselekedetei szerint. Bizony mondom néktek, vannak némelyek ezek közül, kik itt állanak, kik a halált meg nem kóstolják addig, míg nem látandják az embernek fiát menni az ő országába.« (Máté XVI.

27., 28.) Ugyanezt a jövendölést halljuk az Olajfák hegyén, két nappal a páska ünnepe előtt. Részletesen meg van írva, hogy minő nagy nyomoruság előzi meg azt a nagy napot; annak végső jele az lesz, hogy a nap elhomályosul, a hold elborul és az égnek csillagai lehullanak. A földnek minden nemzetségei sirnak. És meglátják az embernek fiát eljöni az égnek felhőiben, nagy hatalommal és dicsőséggel. És ezt a jövendölést még ünnepélyesen megerősíti, mikor így szól: »Bizony mondom néktek, hogy el nem mulik e mostani nemzedék, mignem mindezek meglesznek. Az ég és föld elmulnak, de az én beszédim semmiképpen el nem mulnak.« (Márk XIII. 30., 31.; Máté XXIV. 34., 35.)

Ennél szorosabban alig lehetne meghatározni az időt, a melyben a nagy eseményre várakoztak. Tudjuk, hogy mennyire éltette ez a reménység az ősz keresztény egyházat. Elég, ha csupán Pál apostolra hivatkozunk. »Az Urnak szavával« mondja a thessalonikabeli atyafiaknak, hogy reménytelenül ne bánkódjanak azok felől, a kik elaludtak, mielőtt az Úr megjelenék. Ők is részesednek a közelgő diadalban: »Mert az Úr ébresztővel, árkanalyal szavával és Istennek trombitájával leszáll az égből és a kik megholtak volt a Krisztusban, feltámadnak először. Azután mi élők, kik megmaradtunk volt, elragadtatunk azokkal egyetembe a ködökbe, az Úr eleibe az éltető égbe és eképpen mindenkor az Úrral leszünk« (1. Tess. IV. 15—17.) Jézus követői tehát úgy értelmezték az ő beszédét, hogy ő még a hivek életében visszatér e földre, hogy »igazán megítélje a világot.« (Apost. Csel. XVII. 31.)

A hagyomány megemlékezik arról, hogy Jézus tanítványai köréből, a földről fölemelkedett, mignem szemeik elől az ő alakját felhő takarta el. Majd két fehér ruhás férfi megmondta nekik, hogy ez a Jézus, a ki tőlük fölvitetik mennyországba, aképpen jő el, a miképpen látták őt fölmenni a mennyekbe. (Apost. Csel. I. 11.) Ámde Jérusalem esett el. És az Úr mégse jött meg. Bármily buzgón

imádkoztak az ő eljövételéért, ő nem tért vissza. Jöttek évek, tüntek évek. Egyik nemzedék a másikat váltotta fel. Századokról-századokra mind hiába vártak, míg végre a katolikus egyház jónak látta alkalmazkodni a fennálló világrendhez. A mi után eddig olyan édes reménységgel áhítoztak, most inkább félelmet gerjesztett a hívők lelkében. Könyörögtek az Úrhoz. De nem azért, hogy siettesse, hanem inkább azért, hogy halassza el a nagy leszámolást.*

Mit szólunk mi mindezekhez a jövődölésekhez? A kérdést csak három oldalról lehet megközelíteni. Vagy azt mondjuk az egyházzal, hogy Jézus csakugyan megjósolta visszajövetelét, de a kitűzött idő eltelt, s a jövődölés betöltetlen maradt. Vagy azt mondjuk a modern kritikusokkal, hogy ezeket a szavakat (a mint most vannak) tévesen adták az ő ajkaira. Vagy pedig azt, hogy a *Dániel könyvéből vett képes beszédben* egy világraszóló nagy válság van jelezve, melyben Jézusnak egyáltalán semmi szerepe nincs. Jézus sohasem mondja: »Én visszatérek.« Sehol se jelenti ki: »Meglátjátok, hogy eljövök.« Vagy: »Megitélem az embe-
reket.« Hogyha az utóbbi nézet helyes, úgy a Jézust meg-
mentjük az önhittség és vakbuzgóság vádja alól, melyet
eddig arra a feltevésre alapítottak, hogy ő azonosította
magát amaz utolsó napra vonatkozó jövődölés-ekkel. Ő
csak annyiban tévedhetett, hogy ehhez a hithez való
ragaszkodásában is Isten céljait óhajtotta előmozdítani.
Osztotta tehát ő is ama nemes lelkek illuzióját, kik az
igazság közeli diadalában hisznek.

Jézus tanítói pályája kezdetén azt hirdette, hogy
elközelített a mennyeknek országa. Erre hivatkozott a
pálya végén, mikor a főpapnak és a zsidó nagytanács
tagjainak azt mondotta, hogy ők maguk is meglátják az
embernek fiát, a mint eljő az ég felhőivel (Márk. XIV. 62.,
Máté XXVI. 64.). Hatalmas, merész állítás volt ez; de az

* Tertullian, *Apologeticus*, 32, Kr. u. 200 egynehány évvel.

események nem igazolták. Tehát, annak az eszmekörnek, melyhez az ilyen kijelentés is tartozik, nincs helye a kereszténységben, miután a kereszténységnek nem valamely elmulandó, hanem maradandó étellel és világgal van dolga. Az isteni Gondviselés nagy művét nem oszthatjuk kétfelé — a jelenre és eljövendőre — a feltámadás és utolsó ítélet nagyszerű jelenetei által. Mi nem várjuk azt, hogy a sirok megnyiljanak és a tenger is kiadja áldozatait. Trombita harsonájára, nem gyűlnek egybe az összes nemzetek a végítéletre.

Mindez csupán ideig-óráig tartó elem a Jézus gondolatában. Minden az ő korának népszerű hitvilágába tartozott. Nem képezheti tehát alkotó részét az ő maradandó tudományának. Mindez hidegen hagyja a modern embert. Ami tehát helyiérdekű és különleges, azt mind el lehet és el kell hagynunk belőle. Nem ezek által ismerteti meg velünk az Istent és nem ily jövendölések által mutatja meg nekünk az Atyát. Mindezek mögött ott vannak az ő tanításának állandó és maradandó elemei: az életigazságok.

IV.

Mi is az az élet-igazság? Nehéz volna meghatározni. Inkább csak érezzük a saját benső életünkben. Tételékbe és formulákba öntve, szépségéből veszít s többé már nem oly kívánatos. Sok olyan kifejezés van az evangéliumban, melyet mi nagyra becsülünk. Azonban, meglehet, hogy maga a Jézus előtt ezeknek nem volt oly nagy jelentősége. Ő csak elő akarta készíteni népét arra a nagy változásra, mely szerinte egész közel volt.

Jézus egyszerű tanítása úton-útfélen felhangzott. Bírálóival és ellenségeivel folytatott beszédéből gyújtó szikra gyanánt lobbant fel az igazság ereje. S ezek azok a jézusi mondások, a melyek bizalmas bepillantást nyújtanak nekünk az a lelkiületébe. Ezek tárják fel előttünk, hogy mennyire bizott a mindenütt jelenvaló Istenben. Ezek próbálják meg leginkább a mi lelkiismeretünket.

Próféta a Jézus, költő és látnok egy személyben. Gyakran megtörténik, hogy inkább csak érezzük, hogy mit is akart mondani. Szavakban oly nehéz kifejezni. Csak a rokonszenves lélek foghatja fel azoknak valódi értelmét.

Hiába mondja a prédikátor, hogy Jézus azt tanította, hogy Isten a mi Atyánk, és mi egymásnak testvérei vagyunk. Annyiszor hallottuk már ugyanezt, hogy végre is egyhanguvá és unalmassá válik az egész. Nem érdekel. Ekkor elővesszük magát az evangéliumot, és a holtbetük megelevenednek a mi szemünk előtt. Látjuk, hogy Jézus, a mi embertársunk, a lehető legnagyobb feladatra vállalkozik. Eszméit akarja átültetni a mindennapi életbe. Így születik a történelem, így emelkedik az emberi nem. Mert a nemes törekvésben egyesült gondolat és jellem mozgatja ma is a világot.

Ilyenformán, »a hagyományos legendák ködén s a kor fogatkozásain és hiedelmein keresztül« is megérezzük a Jézus hatalmas egyéniségének erejét. Látjuk, hogy jó nekünk az ő szelid erkölcsi befolyása alatt állanunk. Tudjuk, hogy a vele való érintkezésből mindig lelkesedést és kitartást merithetünk.

Nem egyszer kérdik tőlünk: mi van hát a kereszténységben, a mi ne lett volna meg a judaizmusban, a melyből a kereszténység kivált. Hát a zsidóság nem fejtette ki azokat a főbb valláserkölcsi igazságokat, a melyekre Jézus oly nagy súlyt fektetett. Be kell ismernünk, hogy Izraelben, főként a második templom zsoldár-irói, az evangélium alaphangját már előre megpendítik. Jézus tulajdonképpen csak azon fáradozott, hogy saját népének szellemi örökségét az emberiség közkincsévé tegye. Egyetemes igazság gyanánt óhajtott kijelenteni azt, a mit eladdig csak egy nép körében sikerült megvalósítani. S éppen erre a nagy feladatra kellett egy új teremtető lélek.

A ki tehát mégis azt mondaná, hogy semmi egyéb nincs a kereszténységben, mint a mi már meg volt a

judaizmusban, annak csak azt válaszolhatjuk, hogy, igenis, ott van Jézus maga.

Honfitársai előtt nem úgy lépett fel, mint egy új vallás alapítója. Nem is tudott arról, hogy ő valami új kijelentést hirdet. Az ő életében nem fordult elő olyan válság, mint a Pál apostolében, a kinél az egyik isteni világrend helyét, a másik világrend foglalja el, s a törvény az ő nemzeti korlátaival eltöröltetik, hogy szabad folyást engedjen annak a magasabb lelki életnek, melyben a zsidó és görög egyek a Krisztusban. *Jézus nem állított fel semmi-nemű szervezetet, nem alapított Egyházat.** Nem láthatta be az egymásután következő nemzedékek hatalmas táborát, a mint tizenkilencz századéven át előre törnek, meghódítani a földnek még akkor ismeretlen birodalmait. Még kevésbé tudhatta előre, hogy majdnem kétezer éven keresztül az emberek őt fogják tekinteni életük vezérének. Mindazáltal ő lett a mi életünk vezére.

Mély vallásos meggyőződése éleszti és táplálja a mieinket. Megnyitja szemünket, hogy lássuk azt, mit ő maga látott. Azt sem tudjuk, hogyan, de a mint lelkünk vele benső viszonyba jut, mindjobban belátunk a dolgok mélyére. Ugyanabból az örök forrásból meritjük a mi hitünket, a melyből ő maga meritett. Mert a mi maradandó a Jézus tanításaiban, az nem érinti az ő személyét. Ő nem magamagáról tanított. *Ő az Istenről és az emberről tanított.* Arról a két lényről, a kik, a míg a világ világ lesz, mindig szemben fognak állani egymással. Az Isten és az ember között levő viszonyt, előtte mások is, többen kimutatták; de az ő személyes tapasztalata révén ez a szent viszony nagyobb tért és lendületet nyert. Az Isten, a szerető Atya képében, közeledett mihozzánk. Az emberi élet célja magasabb és reményteljesebb lett.

* Ez a szó csak két helyen fordul elő (Máté XVI. 18. XVIII. 17.) Ezek is későbbi betoldások, a mit Wendt is elismer „*The Teaching of Jesus*”, (II. 351.) cz. könyvében.

Visszatérünk tehát a történelmi Jézushoz. Nem azért megyünk hozzá, hogy mindenekben elismerjük az ő döntő szavát és tekintélyét. Ő maga kötelez bennünket arra, hogy magunk ítéljük meg, mi igaz, mi jó. De e mellett elismerjük, hogy ő állandóan és tisztán látta, hogy mily közel van mindnyájunkhoz az Isten; míg mi akárhányszor csak homályosan és elvétve vesszük észre, hogy Ő hozzánk is éppen olyan közel van. Saját élettapasztalatunk is rávezet minket arra, hogy bizzunk az ő magasztos látomásaiban.

A mi felfogásunk Istenről, Istennek a világhoz való viszonyáról, azóta sok oly elemet vett föl magába, mely Jézus előtt ismeretlen volt. Ő nem tudhatta, hogy hány mértföldnyire van a nap földünktől. Az álló csillagok fényét se tudta volna elemeire bontani. Ugyanazt a világmindenséget látjuk mi is, de mennyire megváltozott a módszer, a melylyel azt magyarázzuk. És mégis van egy dolog, a melyről ma is bővebb felvilágosítást nyujthat nekünk a Jézus, mint mi magunk. És ez nem más, mint annak az Erőnek a lényege, mely a világmindenséget áthatja. Jézus tanítja ezt. Jézus tanítja, hogy az ember rokon a világ lelkével. Figyelmeztet kötelességeinkre az örök szellem iránt. Azt is megmondja, hogy mit várhatunk tőle.

Ezek nem változtak meg. Priestly föltalálta az oxygént, Murchison kiolvasta a sziklák történetét, Darwin fölkutatta a fajok eredetét. De ezek ma is úgy vannak.

A mai tudomány színvonala emelkedett, de Jézusnál keressük azt, a mi a vallásban maradandó.

Jézus megmutatta, hogy mind a Törvény, mind a Szeretet ugyanannak a világot betöltő Egységnek a nyilvánulási módjai. Az ember osztályrészese annak az egyetemes Rendnek és Öszhangnak, a melyben a napkelte, az égi madarak és a mező liliomai, a tenger és a harmatcsepp egy örök törvénynek engedelmeskednek.

Jézus vezérelvét ma is követendőnek ismerjük el:
 • Keressétek első sorban Istennek országát és annak igaz-

ságát«. Törvényét elfogadjuk: »Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes«. Egyuttal azt is tudjuk, hogy az emberiség igazi haladása, áldásos és sikeres előmenetele, leginkább ez irányban folytatott szent törekvéstől függ. Ha életünket nemesíteni, a gonosz szenvedélyeket legyőzni, s a világiasság nyüjétől megszabadulni óhajtunk, fejtsük ki és vigyük át a gyakorlati életbe az evangélium eszméit. A mi mai életviszonyaink sokkal nehezebbek és bonyolultabbak ugyan, de az erkölcsi probléma — a jellem problémája — ma is ugyanaz. A történelmi, ember Jézus Krisztus, az egész emberi nemnek ma is legnagyobb jóltevője. Az ő igaz tudománya testi és lelki jólétre, örök boldogságra vezet.

